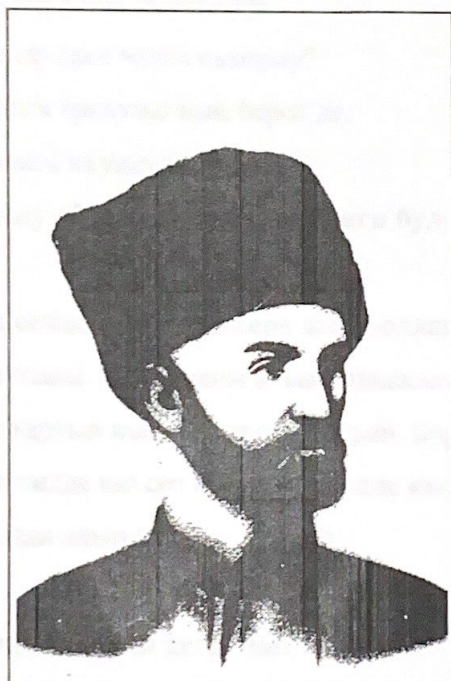

Йырчы Къазакъны
поэзиясыны
таласына сапар

"Батыр булан кърдаш бол" деген йырдагы дерт сезге къарайыкъ. Атолу сезге китапда абурлу, ихтиярлы деп тюз англатыв берилген. Бырынгы юмрк тилде де шолай, тек айтышышы бираз башгъача: адылу (ады - аты сезге - лу къошумча ялгъанып этилген). Йырчы Къзакъ шо сезню эки маънада къоллагъан.

"Гетгенбиз гекша марал гюз эди" деген йырдагы

Асхарланы кыйын - тынчы тенгдир деп,

Атолуну ат юреги генгир деп.... деген

сатырларда атолу шавхалгъа айтыла.

"Батыр булан кърдаш бол" деген йырдагы

Чабувуллар алды кыйлычлы

Кыйлычлар ерге чалса оърму?

Тюбюндеги аргъумагъын берсе де,

Атулу бийге къуллукъ этерму?

Сатырларда буса атолу абурлу, оъзден, менлиги булангъы адам деген маънада.

Ашкаргъа, ашкара сезню (гъали ашкере деп къоллана) бираз кыйсгъартылгъан тайпасы. Сатырланы агъымынсакълайман деп, шаир бир-бирде сезлени кыйсгъартып къоллап къоя болгъан. Бир-бир тюрк тиллерде масала, азербайджан тилде шо сез ашкар гелипде къоллана.

Йырчы Къзакъ шондан алып къойма да ярай.

Ашкере - ачыкъ, аян, белгили деген зат.

Юдамакъ деген сезде оърде англатыв берилди.

Ашналар булан ювукъ сырдашы

Ашкаргъа салам сюйсенг, къара чы

Тигилишген сени гюнюгде

Кърдашларынг сени ишинге юдамас-

Бу йыл кьумукь халкъны объоне тенги ёкъ шаир, кьумукь адабиятны кюрчюсюн салгъан Йырчы Къзакъны тувгъанлы 175 йыл ва оьлтюрюлгенли 125 йыл тамамлана. Къзакъны гъакьында айтма тюшгенде, биз чинк алда ону демли шиъруларын эсге гелтирмей болмайбыз. Ону поэзиясы булан халкъыбызны маданият адабият яшаву янгы девюрге багъып абатланмагъа башлангъан. Амма шаирни бек кыйын ва къагърулу, ол башда ичирген азаплар юреклерибизге бир тамаша авур къайгъы сала.

Белгили шаирибиз Йырчы Къзакъ Темир-хан-шура округну Муслимавул юртунда сабанчы агълюде тувгъан. Шо себепли, атасына авлакь ишлерде кемек этип юрюгени гележекде пайдасыз болмагъан.

Алимлер айтагъан кюйде, Къзакъны таъсирли назмулар язгъан пагъмусу бары кёп яшлайын билинген. Ол, шиърулар язагъандан къайрыда агъач кьомуз согъуп, объю чыгъаргъан йырланы тойларда да, объге тюрлю мажлислерде де бек уста кюйде йырлай болгъан. Ону йырларында халкъ таза ушатагъан кьоччакълыкъны, игитликни, адамланы арасында болма герек дослукъну гъакъында айта тургъан. Ону лап башлап язылгъан шиърулары ата юртуна, айлана якъдагъы гъаллагъа? табиятгъа сабанчыланы Кыйын загъматына ва кысматына багъышлангъан. Биз эсгермей кьоюп болмайбыз «Чатакъ йыр» деген шиърусун.

Биз чыкыгъанбыз сапарали кьотангъа
Пастан, харбуз учун ерлер сюрмеге,
Жаныбыз къалды бизин гъасирет,
Ел тынып, арив гюнлер гермеге.

Ел тынмады, кекден булут таймады
Гененип ир иш этмеге кьоймады
Ишлерибиз бизин ишге ошамай
Огъюзлер де бичен салса ашамай
Гезю, гере, гекге авзун тийдирмей
Гъей! – деген булан сабан, юрюмей

Йыракълардан демек. Алмас недир? Йыракъларда турагъан адам, къыр адам маъналы бырынгы амыс сезню бираз алышынгъан къайдасы. Къзакъ шо йырында къырда уьч айлар туруп гелген озюн де, къурдашы Атабайны да, маънаныкъолдуруп, келпетлевню гючлендирип, муна шолай къыр адамлагъа ошатып язгъан.

Ягъгъа ярым, вайт уланлар, намусгъа аз

Ясавуллар ичде мен дер эрмукен?

Ичиклер ичмей ичлер толтургъан.

Чагъырлармукен, хужу, ичермукен.

Чагъырдай ичибизни къайнатгъан.

Мен гергенмен хыйлы-хыйлы ерлени,
Гермегенмен биздей языкъ эрлени
Сорасагъыз – кыйыныбыз сувукъдан,
Уйге кыйтма ел тюшмеди ювукъдан.

Шаирни янгыз шу йырындагъы чеберлик, игитлик, гьалланы ва ишлени тынч ва енгил кюйде англашылагъан суратлав, шо вакътини ичинде сыр чечив, дерт ачыв зорба усталыкыны герсетмейми!

Яшавда кеп кыйынлар гере Йырчы Къзакъ, оз кыйыны булан яшавгъа бир амал этип юрюйген малсыз-мадарсыз Къзакъ озюню адамлыгъын да, менлигин де сакълап бажара.

Къзакъны яшавунда кеп алмашынывлар бола. Шавхалны намартлыгъшы ва ону айлана-сындагъыланы бир-бирине пис юреклиги, Къзакъны гыйрангъа кьалдыра ва ачувларын кыйната.

Озюню ачувларын ачыкъдан айтма болмажагъын биле. Шо саялы ол хыйлы керенлер яшыртгъынкъалиде пикрусун кьапкъачлап, сайки, макътайгъан болуп яза. Халкыны арасында шаирни абуру баргъан сайын арта. Ону герюп Шавхал Къзакъны озюню кьаласына чакъыра. Тек Къзакъ халкына эки юзлю болуп герюнмеген ва сююмлю сатырларында ярлыланы хасиятларын макътагъан. Шавхалны бек ачуву чыкыгъан, шаирни оьктемлигин сындырмакъ учун себеп излей.

Йырчы кьолгъа хомуз алгъан
Шамхал алгъан шынжырлар
Хомуз ерге от чыгъаргъан,
Шынжыр отну кыржыгъан
Йырчы йыр сесин гетерген
Шамхал – гьукму токмагъан
Гьукму Сибирге етдирген,
Йыр юрекке, сокмагъын

Шамхал кьардан уьй ишлетген
Йырчы йыргъа от гюйшетген
Къар иритген ялыны.

Сибирбь шаирни яшав аралыкъгъа, дунья гьалларына башгъа гезден кьарамагъа борчлу эте. Ону ойлары, англавлары шайлы теренлеше. Шаирни «Сибирь девюрде» язылгъан асарлары ону яратывчулукъ пагьмусун, анна тилни адабият имканлыкъларын обьтесиз ачыкъ этип герсете. Ажайыплакъгъа, гьайранлыкгъа къалдыргъан, обьзюнден не алдын, не де сонг тувмагъан зор пагьму гез алгъа гелип токътай. «Гетгенибиз гекша марал гюз эди» , «Тюшдюк темир тузакыгъа» , «Не билейим юз дынкы бар ханланы» ваш .б.

Къумукъ элде ону булан тенглешдирер йимик пагьмулар, чебер сезге усталар дагъыёкъ деп айтыла. Балики, шолай да дюрдюр. Минг яшайгъан эдинг сен Къзакъ! Йырларынгдан, чебер сезлерингден сююнебиз, шиьруларынгы къайтып-къайтып охуйбуз. Ва амма сени талайсыз кысмангы гьакында ойлашагъанда кюстюнюп де гетебиз. Яшайым деп турагъан чагъынгда, адабият яратывчулукъ елунда дагъы да оьр канзилеге гетерилме тарыкъ девюрюнде бирден дюньядан гетме шолай батырларыбызгъа айып эди.

Къзакъ кеп йылларын, дертлерин обьзю алып гетгендир. Шо замангы байланы ва бийлени яманлыгъындан, намартлыгъындан ажизленип гетген. Йырчы Къзакъны къабуру къайда экенни де билеген гиши екъ деп айтыла. Тек ону аты да, васирликге кьоюп гетген хаты да даим къумукъ халкъ булан. Къумукъ халкъны мили обьктемлиги ва уланы, йыр, пикру – ой хазнабыз.

Йырчы Къзакъ!

сатырланы чарасыз, давлу сени гюнюнгде сагъа басалып, яныгны тутуп
ябушмас деп англамагъа герек.

Саманлардан саллар созулмас

Сабурланы иши санда бузулмас - деген саттырланы нечик
англамагъа тюше?

Бырынгы тюрк тилде самалар - сазбалчыкъ ерлер, балчыгъы къат - къат
болуп сюрюлген ерлер, тайгъакъ ерлер деген маънада къоллана болгъан.
Шолай болгъанда, гъали саман кирпич деген сез тагъымны салам булан бир
аралыгъы да, екъ, сазбалчыкъ керпич деген зат. Сазбалчыкъны ерден саллар,
озокъда, созулмас, тек шаир шу ерде шо сезлени гечюм маънада къоллана
болгъан: гючю етмейген затгъа урумагъа тюшмей демек. Шо йырдагъы:

Ягъалашгъан сени гюнюгде

Чагъылышгъан сени гюнюнгден, - деген сатырланы сени давлашгъан,
ябушгъан гюнюнгден деп англама тюше. Ягъалашмакъ сез опуракъны ягъасы
булан тувра байлавлу.

Давлашгъанда ябушгъанда бирев - биревню опурагъыны ягъасында тутуп тарта
чы!

"Не билейим юз дыныкъы бар ханланы" деген йырдагъы анлашылмайгъан
сезлени алып къарайыкъ: тусари, тавлар (тус - тамур, ари - къошумча)
адамлар гъав (ав) этеген йыракъ тавлар. Тек тус булан янаша шогъар
ошашлы тос деген сез де елугъа. Ону маънасы арлерде (тавланы ярланы
башларында болагъан буз демек. Къазакъ къоллагъан (тусари) сезню тамурунда
да шо тос деп я сез, я бувун екъ шаир де шо сезню бар кююнде айтмагъа
болмагъандыр, тусгъа алышдыргъандыр. Энни тусари тавлар демек бола.
Йырны маънасына эки де тенглешидирив къыйыша, тек артдагъысы тюздюр деп
ойлашсакъ яхшы. Кавказ тавланы тагъымчагъы (пынжыры) оланы араларыны
энишленегени, башларыны оърленегени, гертилей де толкъунлагъа ошашлы да
дюр.

Алыслардан алмас гелсе ялына деген сатырны нечик англайыкъ? Алыслардан -